

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ НАУКИ І ОСВІТИ

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ, КРАЄЗНАВСТВА,
СПОРТУ ТА ЕКСКУРСІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ**

ПОДОРОЖУЄМО МУРАЛАМИ ХАРКОВА

ХАРКІВ

2025

У збірці «Подорожуємо муралами Харкова» представлена інформація про найбільш цікаві мурали міста, які пропонуються для проведення навчально-тематичних екскурсій з учнівською молоддю. Сподіваємося, що дана збірка буде корисна викладачам курсу «Харківщинознавство», керівникам гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку.

Укладачі:

Грицюта Валентина Миколаївна, методист вищої категорії
Комунального закладу «Харківський обласний центр туризму,
краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Харківської
обласної ради

Редіна Ольга Володимирівна, методист вищої категорії
Комунального закладу «Харківський обласний центр туризму,
краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Харківської
обласної ради

Відповідальна за випуск:

Сторожук Олена Анатоліївна, заступник директора з навчально-методичної роботи Комунального закладу «Харківський обласний центр туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Харківської обласної ради

ЗМІСТ

1. Загальні відомості про муралізм.....	4
2. Харківські художники-муралісти.....	7
3. Мурали видатних українців у Харкові.....	16
• Григорій Сковорода.....	16
• Тарас Шевченко.....	17
• Лев Ландау.....	18
• Леонід Биков.....	19
• Людмила Гурченко.....	20
• Клавдія Шульженко.....	21
• Наталія Фатєєва.....	22
• Валентина Гризодубова.....	23
• Ірина Бугримова.....	24
• Кузьма Скрябін.....	25
4. Мурали «Птахи, які нас оточують » у Харкові.....	26
• Щиглик.....	34
• Зяблик.....	34
• Синиця велика.....	35
• Одуд.....	35
• Сич хатній.....	36
• Рибалочка.....	36
• Білі лелеки.....	37
• Дрозд-горобинник (чикотень).....	37
Висновки.....	38
Список рекомендованої літератури та використаних джерел.....	38

1. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО МУРАЛІЗМ

Люди залишають сліди своєї присутності по всьому світу відтоді, як людина в пов'язці на стегнах і зі шкурою на плечах вирішила ділитися новинами і своїм баченням світу, вибиваючи зображення на стінах печер. Такі малюнки мають величезне значення для людства, адже вони зображають повсякденне життя, традиції та актуальність епохи, в якій вони були створені.

Монументальний живопис, або муралізм, - різновид монументального мистецтва, живопис на архітектурних спорудах та інших стаціонарних основах. Іноді для позначення творів такого роду використовується термін «мураль» (від ісп. mural - настінний живопис). Також можливе визначення «монументально-декоративний розпис».

Монументальний живопис - найдавніший вид живопису, відомий з епохи палеоліту (розписи в печерах Альтаміра, Ляско та інших). Завдяки стаціонарності та довговічності творів монументального живопису численні зразки залишилися практично від усіх культур, що створили розвинену архітектуру, і часом слугують єдиним видом збережених живописних творів епохи.

Починаючи з ранньої Античності і до пізнього Відродження, монументальний живопис поряд з монументальною скульптурою являє собою один з основних методів декорування кам'яних, цегляних і бетонних (Стародавній Рим) споруд. Широко застосовувався в храмових і похоронних комплексах Стародавнього Єгипту, в архітектурі Крито-Мікенської цивілізації. Практично не дійшов до нас (за винятком мозаїки) давньогрецький монументальний живопис. У Стародавньому Римі, особливо після давньоримської архітектурної революції, були поширені широко, зокрема - в оформленні приватних осель мозаїка і фреска, також вони застосовувалися в храмовій архітектурі Візантії, справили визначальний вплив на розвиток монументального мистецтва. У мистецтві європейського Середньовіччя на особливу увагу заслуговує вітраж. Провідними майстрами епохи Відродження створено безліч грандіозних за розмахом і віртуозних за виконанням вітражів.

Видатні твори монументального живопису залишилися від доколумбових цивілізацій Американського континенту (зокрема Майя). У мистецтві далекосхідних цивілізацій монументальний живопис посідає особливе місце, впритул стикаючись із декоративним живописом (мистецтво Японії).

У сучасному монументальному живописі активно освоюються нові матеріали мозаїки та вітража. У розписі винятково трудомістка фреска, що вимагає технічної віртуозності, поступається місцем техніці «а секко» (по сухій штукатурці), більш стійкій в атмосфері сучасних міст.

Що таке мурал?

Муралом називається вид монументального живопису на стінах архітектурних споруд. Це слово походить від іспанського *muro*, що в перекладі означає «стіна». Мурал як окремий вид мистецтва з'явився близько століття тому в Мексиці під час революційних подій 1920-х років. Мексиканські художники вважали, що мистецтво має бути масовим, звертатися до народу, викликати в ньому патріотичні почуття. Міські стіни ставали величезними полотнами і якнайкраще підходили для поширення соціальних і політичних ідей.

Мурал - це величезне зображення, яке нанесене на стіну будівлі або споруди. Такого роду твори мистецтва люди робили всю історію свого існування, починаючи ще з часів, коли предки сучасної людини жили в печерах. Мурал може стати елементом інтер'єру або екстер'єру. У першому випадку - це великий малюнок, найчастіше повноформатний, виконаний на всю стіну, який прикрашає хол, вітальню, вестибюль якогось місткого приміщення. У другому - мурал на стіні зазвичай зображується з торцевого боку будівлі. У сучасному світі створення таких зображень стає предметом зусиль художників різних спеціалізацій, але найчастіше залучаються майстри вуличного мистецтва. Звісно, ті з них, хто має відповідний досвід. Уміння працювати в стилі звичайного графіті тут може бути недостатньо. Потрібно мати здатність створювати дуже великі твори, а здобути відповідні навички не так вже й просто. По-перше, потрібно відшукати величезну стіну, на якій можна було б

потренуватися. По-друге, не всі можуть дістати спеціальне спорядження й орендувати техніку. І зазначимо, що працювати доведеться на висоті. Якщо замовлення буде офіційним, то знадобляться відповідні допуски, тому здоров'я художника має бути не гіршим, ніж у монтажників-висотників. По-третє, мурали на будинках мають бути по-справжньому красивими і виразними.

Рівня «бомбінгу», коли вуличний художник пише щось поспіхом, тут недостатньо. Як правило, ці картини викликають сильні емоції у глядача. Усі види, на які ділиться мурал-арт, можна класифікувати таким чином:

- естетичні, що створюються виключно для поліпшення візуального сприйняття ділянки міського середовища;
- з претензією на шедевральність, щось велике, монументальне, філософське;
- більш політичні, такі іноді замовляють представники муніципалітетів різних міст;
- релігійної тематики.

Естетичні мурали зазвичай мають нейтральне емоційне забарвлення. Філософські змушують людину замислитися про вічні духовні цінності.

Що означає сучасне вуличне мистецтво для міста? Муралізм - це збільшення потоку туристів. Малюнки художників стають візитними картками міста, коли старі сірі стіни стають чимось цікавим, оновленим. Мурали мають велике значення для міста:

- вони приносять мистецтво широким верствам населення, взаємодіють не тільки з глядачами, а й з навколишнім простором;
- їх часто використовують для привернення уваги до соціальних проблем, а іноді навіть вписують у навколишнє середовище так, що вони перетворюються на справжні культурні об'єкти;
- у місті мурали стають місцями тяжіння для жителів і туристів, підкреслюють унікальність місця.

Комфортне міське середовище підвищує якість життя, залучає й утримує кваліфіковані кадри. Дозволяє талановитій молоді залишатися в місті, впливати

на його розвиток і вигляд. Мурали на міських фасадах роблять свій внесок у розвиток міського середовища, можуть слугувати альтернативою реставрації фасаду, додають яскравих фарб на карту міста, проявляють міський характер із мінімальними вкладеннями.

Чим відрізняється мурал від графіті? Слід розуміти, що хоч мурал, арт і графіті, це досить схожі види вуличного мистецтва, різниця між ними є. Справа в тому, що мурали є справді творами мистецтва, які, крім красивої картинки, покликані передавати якусь глибоку ідею чи сенс. Таким чином, дані зображення мають набагато більше спільного з класичними фресками, на яких зображені різні сцени з життя або міфології. З цього можна зробити висновок, що мурали це форма фресок, що еволюціонувала. Крім цього, створення муралів є узгодженим із владою дією. Ще однією характерною відмінністю мурала є схильність до реалістичної картинки. Як правило, такі настінні малюнки виглядають практично як фотографії, перенесені на стіни.

Стосовно розвитку муралізму в Харкові слід зазначити, що даний вид мистецтва почав розвиватися у місті нещодавно, коли почалося інтенсивне будівництво багатоповерхівок у житлових мікрорайонах.

2. ХАРКІВСЬКІ ХУДОЖНИКИ-МУРАЛІСТИ

Мурали створює людина, або колектив авторів, які мають відповідну освіту, щиро закохані в своє місто. Є такі митці й у Харкові.

Художники харківського стріт-арту: Андрій Пальваль, Роман Мінін, Олексій Постульга, Анастасія Худякова, творча група «Kailas-V».

Творча група «Кайлас-В» працює з 2012 року та має багаторічний досвід у створенні муралів та рекламних розписів, оформленні фасадів та інтер'єрів. Вони є одними з найвідоміших муралістів України та володіють експертними навичками у створенні великих зображень на стінах будівель.

Ця група використовує різні техніки, включаючи графіті, розпис стін, 3D графіті та інші, щоб створювати унікальні мурали та рекламні розписи, які прикрашають міста та приносять гармонію навколишньому середовищу.

Географія робіт творчої групи охоплює не тільки Україну, але й інші країни світу, такі як Польща, Німеччина, Данія, Казахстан, Пакистан, Китай, В'єтнам, Філіппіни та багато інших.

Творча група відзначена подякою Департаменту міжнародного співробітництва Харківської міської ради за організацію конкурсу «Я люблю Харків» в рамках VIII Міжнародного туристичного форуму «Харків: партнерство в туризмі».

Роман Сергійович Мінін (10 червня 1981) — сучасний український художник-монументаліст, графік, фотограф, автор об'єктів та інсталяцій. Народився в Димитрові (нині Мирноград) Донецької області. Закінчив Харківську академію дизайну та мистецтв у 2008 на відділенні монументального живопису. У 2009 нагороджений медаллю «Талант та покликання» Всесвітнього альянсу «Миротворець». Учасник міжнародних арт-проектів та експозицій, організатор стріт-арт фестивалів. Заснував напрями SMS art та TRANSMONUMENTALISM. Активно використовує віртуальну та доповнену реальність у своїй творчій діяльності. Співурядник некомерційної організації Art Embassy та стартапу Transmonument. Створює антологію шахтарського життя.

Вибрані виставки, де були представлені роботи Р. Мініна:

- 2019 - Minin'g Charleroi, музей Le Bois du Cazier [Архівовано 9 лютого 2021 у Wayback Machine.], Шарлеруа, Бельгія
- 2019 - Transmonument, Mhaata gallery [Архівовано 28 серпня 2019 у Wayback Machine.], Брюссель, Бельгія
- 2019 - Роман Мінін в Генку, C-mine [Архівовано 22 грудня 2021 у Wayback Machine.], Генк, Бельгія
- 2019 - Золото нації, Харківська муніципальна галерея, Харків, Україна
- 2018 - Арт-майнінг. Постійне представництво України при Раді Європи, Страсбург, Франція

- 2018 - Мінін у Генку. Thor Central Genk [Архівовано 28 серпня 2019 у Wayback Machine.], Генк, Бельгія
- 2018 - Свій/Чужий. Дзига, Львів, Україна
- 2018 - Перманентна революція. Українське мистецтво сьогодні, Ludwig Museum [Архівовано 26 вересня 2019 у Wayback Machine.], Будапешт
- 2017 - Мистецька праця. ART WORK, Вроцлав, Польща
- 2017 - MININ in BRUSSELS, Mhaata Gallery, Бельгія
- 2017 - Show Promise. Львівський палац мистецтв. Україна
- 2016 - Килим. Сучасні українські митці, с. Татарів, Івано-Франківська область, Zenko Foundation [Архівовано 21 серпня 2019 у Wayback Machine.]
- 2015 -Transformation der Moderne, Volkskundemuseum Wien [Архівовано 16 червня 2019 у Wayback Machine.], Відень, Австрія
- 2015 - Just art, ARTVERA'S ART GALLERY [Архівовано 1 вересня 2019 у Wayback Machine.], Швейцарія, Женева
- 2015 - Трансформатка, YermilovCentre [Архівовано 25 серпня 2019 у Wayback Machine.], Харків
- 2012 - План втечі з Донецької області, Palazzo Santagalli, Фоліньйо, Італія
- 2011 - План втечі з Донецької області, Харківська муніципальна галерея, Харків
- 2010 - Шахтарський фольклор, Сумська муніципальна галерея, Суми
- 2010 - Сни про війну, Vovatanya Gallery, Харків

Роман Мінін — один із найуспішніших молодих українських художників. Його роботи, в яких присутня шахтарська тематика, вже давно стали відомі широкому загалу. У червні 2015 року картину Мініна «Генератор донецького метро» було продано на аукціоні «Sotheby's» у Лондоні за \$11,4 тисячі. Українські та зарубіжні колекціонери охоче купують його твори. Одним із шанувальників його творів є відомий англійський стріт-арт художник «Banksy». ArtsLooker поспілкувалася з Романом Мініним про його масштабну роботу «Килим обіцянок», представлену в Національному художньому музеї України в рамках спільного мистецького проекту «Ідентичність. За завісою невизначеності» Північно-Балтійських країн та України. Роман Мінін розповів нам, як з'явилася назва відомої серії робіт «План втечі із Донецької області» та поділився своїми планами на майбутнє.

- *Твоя робота під назвою «Килим обіцянок» у проекті «Ідентичність. За завісою невизначеності», чому ти вибрав саме цю філософську тему?*

- До створення цього твору монументально-декоративного жанру мене мотивувала наша реальність. Я перед собою поставив два художні завдання: «приборкати кольори веселки» в одній композиції та зібрати воедино всю асоціативну та символічну низку образів, які ілюструють сакральні, світські та любовні обіцянки. Мене надихає гармонія форми та змісту романтично

райдужної візуалізації, фатальних нездійснених обіцянок, які урочисто ведуть нас до смерті. Виправдати в суспільстві будь-які жертви, утопічні сценарії, пробудити масове бажання самознищення, або прагнення вижити і панувати над усіма за будь-яку ціну може лише магія обіцянок. Обіцянки – це тонкі нитки, якими ми всі пов'язані, струни на яких грають політики. Я образно зіткнув килим із цих ниток і, незважаючи на те, що я рясно використовую веселку, як сакральний християнський символ насамперед, все одно колорит вийшов особливий, автентичний. «Обіцянки, це тонкі нитки, якими ми всі пов'язані, струни на яких грають політики»

- *У твоїх попередніх інтерв'ю ти часто казав, що тобі багато обіцяли, але дуже часто ці обіцянки, на жаль, були марними. Тепер ти вирішив цю тему показати масштабніше?*

- Звичайно, в моєму житті достатньо прикладів того, як люди не дотримувались своїх обіцянок та обов'язків, але це не зламало мене. Краще не сподіватися тільки на себе, звичайно, але завжди приходить такий етап розвитку, коли самому не реально все встигнути, тоді потрібна команда. У команді відносини ми будуємо не на обіцянках, а на конкретних вигодах та радості самореалізації.

- *Розкажи про свою роботу «Килим обіцянок», які сюжетні лінії ти там зобразив?*

- Жертвоприношення, хрестові походи, сотворіння законів, двері раю та господарі ключів від них, лицарські подвиги, заповіти та клятви - ось що ви побачите в цій композиції, я вам обіцяю.

- *Ця робота надрукована на полотні, чи буде така ж виконана у твоїй техніці на пінокартоні?*

- Так, обов'язково. Ця композиція гідна відчутти радість перетворень, від пінокартону до вітражного скла.

- *Це твоя наймасштабніша робота на даний момент?*

- Ні, були й більші.

- Як відвідувачі реагують на твою роботу в музеї, які були в них враження, що кажуть?

- Кажуть Вау! І мені подобається це чути.

- Твоя серія робіт «План втечі з Донецької області» виявилася пророчою. Як кілька років тому тобі прийшла ідея її створення? Тоді ще нічого не віщувало тих жахливих подій на Донбасі.

- На це питання можна відповідати довго. Якщо коротко, то насправді страх кривавого конфлікту мене переслідував уже давно, у повітрі пахло горілим. Все до цього йшло, я відчував розумом та серцем, що цей сценарій буде реалізований. Останньою краплею було спілкування з дітьми з Горлівки у 2010 році. Головна мрія дітей – виїхати з Донецької області. Це означає не просто швидкий економічний крах регіону, це означає інтуїтивний страх матері, який передається дітям.

- Чи маєш ти митців, які тебе надихають?

- Так, мене надихають мексиканські монументалісти.

- *Над чим ти зараз працюєш і які плани на найближче майбутнє?*

- Планів багато, багато обіцянок, треба все виконувати. Цього року планую знову вийти на вулиці та зайнятися розписами стін у рамках фестивалів. Також участь у міжнародних фестивалях та виставках. Час, даний нам, потрібно розумно розподілити, щоб встигнути приділити увагу своїй сім'ї, це складно в моєму ритмі подій.

Андрій Пальваль - головний художник та за сумісництвом технічний директор творчої групи «Kailas-V».

Перші малюнки у міській місцевості харків'янин Андрій Пальваль став малювати близько 10 років тому. То були графіті, зроблені аерозольними фарбами. Наразі Андрій разом із директором Яною Вовк та креативним директором Романом Партолою складають команду «Kailas-V», яка відома харків'янам своїми масштабними муралами.

Анастасія Худякова народилася 4 січня 1996 року в м. Харків. Навчалась в ХДХШ №1 ім. І. Ю. Рєпіна з 2005 року. В 2010 з відзнакою закінчила навчання в художній школі. Учасник першого форуму клубів асоціацій, партнерів та друзів ЮНЕСКО в Казахстані. Бере активну участь в конкурсах та фестивалях, в 2009 представила персональну виставку в рамках програми галереї «На вулиці Єсеніна».

У період з 2009 по 2011 посіла призові місця в таких заходах, як:

- X дитячий фестиваль традиційної народної культури – I місце (2009 р.);
- обласна олімпіада з історії образотворчого мистецтва ім. І. Ю. Рєпіна - I місце (2010 р.) та II місце (2011 р.);
- VII Відкритий дитячий конкурс живопису ім. І. Ю. Рєпіна - I місце (2011р.).

Нагороджена численними дипломами та сертифікатами. У 2009/2010 навчальному році була «Кращим учнем навчального закладу» та отримувала стипендію Харківської міської ради.

2013 – вступила до Харківської Державної академії дизайну і мистецтв, спеціальність «Монументальний живопис». У 2014-2015 навчальному році отримувала стипендію Верховної Ради України. Брала участь у художніх виставках, займається художніми росписами.

Головні виставки:

- Всеукраїнська художня виставка «Різдвяна» 2013-2014 р.р. Будинок художника, м. Харків;
- Обласна художня анімалістична виставка «Світ тварин» 2015 р. Будинок художника, м. Харків;
- Обласна художня виставка «Ню» 2015 р. Будинок художника, м. Харків;
- Всеукраїнська художня виставка «До дня художника» 2015 р. Будинок художника, м. Харків;
- Всеукраїнська художня виставка «Різдвяна» 2015-2016 р.р. Будинок художника, м. Харків;
- Всеукраїнська виставка мистецтва історичного жанру «Україна від Трипілля до сьогодення в образах сучасних художників» присвячена Революції Гідності та Вітчизняній війні 2014 – 2016 років. Центральний будинок художника Національної спілки художників України (м. Київ).

Художниця – член Національної спілки художників України, викладач, бере участь у багатьох мистецьких виставках та пленерах в Україні, Польщі, Казахстані, Болгарії, Ізраїлі. Анастасія Худякова – автор мурала «Герб Харкова» (2016 рік, вул. Новгородська), мурала «Старе місто» (2017 рік, вул. Ковальська, 6).

3. МУРАЛИ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ У ХАРКОВІ

Мурал Григорію Сковороді

(адреса: м. Харків, вул. Римарська, 19)

Мурал Григорію Сковороді, українському мандрівному філософу, поету, байкару та педагогу, який зробив значний внесок у східно-слов'янську культуру. Малюнок створили на одній із стін будівлі 1914 року. Це один із перших кооперативних будинків у Харкові, який побудував відомий архітектор Олександр Ржепішевський. Мурал намалювали до 300-річчя від дати народження відомого філософа – 3 грудня, яка відзначалася у грудні 2022 року. Малюнок розміщений практично на всю стіну. На ньому мислитель зображений у синьому жупані, з книгою та палицею. Висота зображення 18 метрів. Загалом конструкція складається з 70 частин. Малюнок виготовлений на матеріалі, який використовують для утеплення будинків.

Автори арт-об'єкта – художники Анастасія Худякова та Михайло Новіков. На жаль, зараз із-за постійних обстрілів Харкова мурал Сковороди руйнується.

Мурал Тарасу Шевченку

(адреса: м. Харків, Садовий проїзд, 30)

Арт-об'єкт присвячений 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка. Портрет виконав художник Іван Крамський з творчої групи «Kailas-V», витративши на роботу майже три тижні та понад 900 балончиків фарби. Загальна площа мурала 570 кв.м. прикрашає одну з харківських 16-поверхівок на Нових будинках з 2014 року.

Портрет Шевченка у Харкові внесено до Національного реєстру рекордів України як найбільшого портрета на стіні житлового будинку.

Мурал Леву Ландау

(адреса: м. Харків, вул. Миру, 20)

Цей мурал з'явився у Харкові у 2013 році завдяки артстудії «КУ-2». Портрет лауреата Нобелівської премії фізика Льва Ландау, який жив і працював у Харкові є частиною проєкту «Гордість Харкова». В одній частині композиції можна побачити зображення Льва Ландау з книгою, а в іншій частині – атомне ядро. Цей мурал не єдине місце в Харкові, пов'язане з ученим. У Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна знаходиться науково-демонстраційний центр, названий на його честь. У Харкові також є проспект, який має ім'я фізика. Деякі цікаві факти про Льва Ландау. У 1932 році Ландау отримав призначення завідувача кафедри теоретичної фізики на фізико-математичному факультеті Харківського механіко-машинобудівного інституту, де пропрацював до 1936 року. Водночас він очолював теоретичний відділ Українського фізико-технологічного інституту в Харкові. У вересні 1935 року Ландау став викладачем кафедри теоретичної фізики Харківського університету, а в жовтні того ж року очолив кафедру експериментальної фізики. Ступінь доктора фізико-математичних наук Ландау отримав у 1934 році без захисту дисертації, а через рік вченому було надано звання професора.

Мурал Леоніду Бикову

(адреса: м. Харків, вул. Сумська, 26)

Мурал присвячений видатному українському актору, кінорежисеру та сценаристу Леоніду Бикову створили учасники артгрупи «SOUL». Художники Олексій Постульга, Олексій Філіппов і Денис Стадник намалювали мурал у 2013 році для арт-проекту «Гордість Харкова». Вибравши кадр з кінострічки «У бій ідуть тільки старі», автори зобразили Бикова на фасаді центральної вулиці Харкова. У 1947 році Биков вступив на акторський факультет Харківського театрального інституту, який закінчив у 1951 році. Після закінчення інституту і до 1960 року був актором в Харківському державному академічному театрі імені Шевченка. У театрі його акторська кар'єра почалася з ролей стиляги в комедії «Вулиця Трьох солов'їв, 17» і Павки Корчагіна в постановці «Як гартувалась сталь». Популярність в кіно Биков отримав завдяки комедіям «Приборкувач тигрів» (1954) і «Максим Перепелиця» (1955). Головна роль в останній кінострічці стала візитною карткою актора на довгі роки.

Мурал Людмили Гурченко

(адреса: м. Харків, провулок Людмили Гурченко, 7)

Цей мурал, присвячений співачці й актрисі Людмилі Гурченко подарували Харкову художники артгрупи «Kailas-V» у 2016 році. Малюнок зобразили на стіні будинку, де харків'янка жила за часів фашистської окупації Харкова. Людмила Гурченко народилася у Харкові 12 листопада 1935 року. Її батько з матір'ю працювали в Харківській філармонії. У віці 6 років Людмила опинилась в окупованому Харкові з матір'ю, а її батько, не дивлячись на інвалідність, пішов на фронт. Коли Харків був звільнений у серпні 1943 року, Людмила пішла в харківську школу № 6, а через рік вступила до музичної школи ім. Бетховена. У кіно Гурченко дебютувала в кінострічці «Дорога правди» в 1956 році. В цьому ж році виходить у кінопрокат новорічна комедія Ельдара Рязанова «Карнавальна ніч», де Гурченко зіграла головну роль. Пісня «5 хвилин» яку виконувала Людмила у фільмі, стала кумиром багатьох поколінь.

Мурал Клавдії Шульженко

(адреса: м. Харків, пр. Героїв Харкова, 97)

У 2016 році художники з творчої групи «Kailas-V» створили портрет К.І. Шульженко на одній із будівель Харкова на честь видатної харків'янки та співачки. Значну допомогу художникам у створенні муралу допомогли співробітники музею Клавдії Шульженко. На портреті з одного боку будівлі зображена артистка в молодості. Там вона тримає в руці мак – символ пам'яті загиблих у Другій світовій війні, а в іншій – синю хусточку, що є символом пісні «Синя хустинка», яку майстерно виконувала співачка. Ще один портрет К. Шульженко створений за її знаменитою фотографією в капелюшку. Тут же зображена платівка з її піснями та автограф.

Народилася Клавдія Шульженко 24 березня 1906 року у Харкові. Співу вона навчалася у професора Харківської консерваторії Микити Чемезова. У 1923 році стала артисткою Харківського театру драми. У 1940 році під керівництвом Клавдії Шульженко та її чоловіка Володимира Кораллі був створений джаз-оркестр, який згодом став популярним і проіснував до літа 1945. За часів війни оркестр став фронтовим ансамблем, з яким співачка безліч разів виступала для солдатів і гастролювала. За час блокади Ленінграда Шульженко дала понад 500 концертів для бійців, а після війни продовжила концертну діяльність. На честь видатної харків'янки в 1995 році у Харкові створений та діє музей Клавдії Шульженко.

Мурал Наталії Фатєєвій

(адреса: м. Харків, вул. Примерівська, 22)

Художники з творчої групи «Kailas-V» створили портрет харків'янки, видатної актриси та телеведучої Наталії Фатєєвої у 2016 році. Мурал займає площу близька 500 кв.м. Наталія Миколаївна народилася у Харкові 23 грудня 1934 року. У 1952 році вона вступила до Харківського театального інституту, який закінчила у 1954 році. У 1956 році Наталія стала першим диктором Харківської аматорської телестудії. За більш ніж 50 років роботи в кіно актриса зіграла безліч різнопланових та різнохарактерних ролей. Фатєєва знімалася в таких популярних фільмах, як «Людина з бульвару Капуцинів», «Місце зустрічі змінити не можна», «За законами воєнного часу» та багато інших.

Мурал Валентині Гризодубовій

(адреса: м. Харків, пр. Героїв Харкова, 28)

На муралі художники зобразили портрет харків'янки – військової льотчиці та першої жінки, яка отримала звання Героя Радянського Союзу – Валентини Гризодубової. Артоб'єкт з'явився на фасаді чотириповерхового житлового будинку у 2013 році в рамках проєкту «Гордість Харкова». Художники артгрупи «КУ-2» зобразили льотчицю у військовій формі на тлі блакитного неба, літака та ластівок. Валентина Гризодубова народилася у Харкові 14.04.1909 року. Уже в 2,5 роки вперше піднялася в небо на аероплані, прив'язана ремнями до батька, Степана Гризодубова, а в 14 років зробила перший політ на планері в Коктебелі на зльоті планеристів. У жовтні 1937 року Валентина встановила 5 світових рекордів для жінок на легкомоторних літаках. Три рекорди льотчиця встановила на швидкість польоту на дистанції 100 км на замкнутому просторі, де показала швидкість 190,88 км/год, 200 км/год і найкращий результат – 218 км/год. Наступним рекордом була висота польоту з показником 3267 м, а рекорд по дальності польоту склав 1444, 72 км. Як командир екіпажу літака АНТ-37 «Батьківщина» разом з Поліною Осипенко та Мариною Расковою 24-25 вересня 1938 року Валентина Гризодубова здійснила безпересадний переліт з Москви на Далекий Схід. Покривши за 26 годин 29 хвилин відстань в 6450 км, льотчиця встановила ще один міжнародний жіночий рекорд дальності польоту. Радіозв'язок з землею пропав після Уралу, тому екіпаж пролетів Комсомольськ-на-Амурі, де планувалася посадка. Валентина прийняла рішення посадити літак в тайзі з прибраними шасі, коли палива в баках залишалося десь на півгодини. Літак приземлився на болотах річки Амгуни і завдяки активним пошукам літак вдалося виявити з повітря, після чого за екіпажем вийшов катер. За цей переліт льотчиці 2 листопада 1938 року присвоїли звання Героя Радянського Союзу. Але на цьому заслуги В. Гризодубової не закінчуються. У роки Другої світової війни вона здійснила близько 200 бойових вильотів на літаку Лі-2 для бомбардування ворожих об'єктів, доставки боєприпасів на передову та для підтримки зв'язку з партизанськими загонами.

Мурал Ірині Бугримовій

(адреса: м. Харків, вул. Греківська, 3)

Ірина Бугримова – харківська дресирувальниця, видатна приборкувачка левів. Картина містить 18 елементів з полістиролу, виготовлених окремо в майстерні, потім встановлених на стіну. Портрет Бугримової складається з 10 елементів, а ще з п'яти – лев. Інші три елементи – корона та напис «Ірина Бугримова» з іменами її перших левів: «Юлій», «Гай» і «Цезар». Над проєктом працювали художники з групи «SOUL» - Олексій Постульга, Олексій Філіппов і Денис Стадник. Їм вдалося виконати роботу, що займає 190 кв.м., за два тижні. Ірина Бугримова народилася 13.03.1910. Свою артистичну діяльність вона розпочала, зустрівши чоловіка. З 1929 року вони виконували спільний номер «Політ на санях з-під купола цирку». Попри те, що номер користувався великим успіхом у публіки, Бугримовій він не подобався. У 1937 році харків'янка створила номер з леопардами. Попрацювавши з леопардами, Ірина прийняла рішення, що краще робити номер «з істинними царями звірів». Для цього їй подарували трьох левенят, яких вона назвала Гай, Юлій, Цезар. Молода дресирувальниця створювала свої техніки дресури левів інтуїтивно, пробуючи та помиляючись, адже про які-небудь розроблені методи дресури було невідомо. Харків'янка виступала в Польщі, Чехії, Болгарії, Німеччині, Ірані, Мексиці, Японії. Леви Бугримової виконували неймовірні за складністю трюки: ходили по канату та гойдалися на гойдалках під куполом цирку разом з приборкувачкою. Під час виступів у Львові в 1976 році леви несподівано напали на Бугримову. Помічники допомогли Ірині відбитися від хижаків, але після цього інциденту 66-річна дресирувальниця закінчила кар'єру.

Мурал Кузьмі Скрябіну

(адреса: м. Харків, вул. Римарська, 23 А)

Мурал, присвячений українському співаку, письменнику, телеведучому, продюсеру, актору Кузьмі Скрябіну, створений у рамках фестивалю «Мурал-фест-2018». Фотографію, з якої малювали мурал, створили у рамках фотосесії, яку Скрябін робив у Харкові. Люди, які надали фото, були знайомі з музикантом особисто. Кузьма — це людина, яка пройшла тернистий шлях до волонтерства та самопожертви і не приховувала неприємні речі для влади та суспільства, говорила про них. Для створення муралу знадобилося 150 аерозольних балончиків. Автор арт-об'єкта Андрій Пальваль, художник творчого гурту «Kailas-V». Місія «Kailas-V»: «Трансформація навколишнього простору з метою його гармонізації». Саме тому практично кожен проєкт, що виходить від фахівців «Kailas-V» стає твором мистецтва.

Місце, де розташований мурал, обрали не випадково, адже колись тут відбувся перший виступ музиканта разом з великим симфонічним оркестром Харківської філармонії.

4. СЕРІЯ МУРАЛІВ «ПТАХИ, ЯКІ НАС ОТОЧУЮТЬ»

Створення муралів «Птахи, які нас оточують» у Харкові дещо вирішує проблему, яку розглядали автори цієї збірки ще у 2023 році. Готуючи методичну збірку «Біологічні назви вулиць Харкова», з'ясувалось, що єдиний район Харкова, де відсутні біологічні назви вулиць – це Індустріальний. В останні роки міська топонімічна комісія активно працює над питанням декомунізації, дерусифікації географічних назв у Харкові. До цього процесу приєдналися також художники-муралісти, які створили сім «біологічних» муралів саме в Індустріальному районі Харкова.

Птахи завжди були для людей джерелом натхнення. Вони ставали оберегами, символами та тотемами цілих міст та народів. Саме тому вони надихнули творчу групу «Kailas-V» на створення цілої серії робіт. Андрій Пальваль, художник групи «Kailas-V», коментував створення муралів про птахів: «чому птахи? Мені дуже подобається їх малювати. Я добре розумію, як повинна виглядати та чи інша птиця. Якщо збільшити птахів, які живуть поруч з нами, то ми побачимо, що вони дуже красиві. Тому що ми звикли захоплюватися заморськими птахами, а насправді поруч з нами живуть дивовижні істоти. Люди майже не помічають близько 400 видів птахів, що живуть поряд з нами. У нашому проєкті зображені птахи, з якими може зустрітись кожен харків'янин».

Мистецьке зображення птахів, які є частиною міського середовища, нагадує людям про різноманіття природи, яке існує поруч з ними. Це може викликати цікавість та підвищити увагу громади до природних ресурсів та їхнього збереження.

Загальна площа проєкту: 1890 м²

Техніка виконання: малюнки виконані водоемульсійною фарбою за допомогою пензлів та валиків на попередньо підготовленій поверхні.

Тривалість роботи: 3 місяці.

Кількість муралів: 8 шт.

Адреси розташування муралів:

Вул. Бібліка, 1-Б, проєкт ЩИГЛИК. Щиглик (*Carduelis carduelis*) — співочий птах сімейства в'юркових загону горобцеподібних. Це перший мурал проєкту, присвяченому птахам, який реалізувала група «Kailas-V». Щиглик – невеликий, завбільшки з горобця, строкатий птах, що легко впізнається за забарвленням. Птах має червоне «обличчя» (лоб і горло навколо дзьоба), а також яскраво-жовті смуги на чорних крилах. Щиглик – дуже рухливий птах, що довго не перебуває на одному місці. На землю сідати не любить, а любить літати. Політ хвилястий, пірнаючий. Восени і взимку зграї щигликів кочують по покинутим лукам, полям, де збирають насіння чортополоху, реп'яху та інших бур'янів, або ж спритно лазять по тоненьким гілочкам берези і вільхи, дістаючи насіння. Для збереження виду необхідне впровадження природовідповідних методів сільського господарства, які дали б змогу зростати островкам рослин, насінням яких живляться щиглики. Важлива також підгодівля птахів в небезпечні для них зими в період снігу з дощем та інею, коли важко щигликам знайти достатньо насіння в сухих рослинах, що стирчать з-під снігу. Вид занесено до Бернської конвенції.

Вул. Бібліка, 1-А, проєкт ЗЯБЛИК. Зяблик (*Fringilla coelebs*) — співочий птах сімейства в'юркових. Дуже численний та поширений на території Європи. Маленька строката пташка розміром з горобця – талісман сімейного щастя. На початку квітня вже чути його життєрадісні пісні, які нагадують за звучанням спів солов'я. репертуар одного зяблика може містити до 10 варіантів пісні, що виконуються по черзі. Назва «зяблик» походить від застарілого слова «зябнути» — «мерзнути», «відчувати холод». Вона пов'язана зі спостереженою здатністю зяблика ліпше переносити холод порівняно з іншими перелітними птахами. Живляться насінням і зеленими частинами рослин, влітку — також комахами й іншими безхребетними, якими вигодовують і пташенят. Для збереження виду необхідна відмова від пестицидів та збереження рослин, сприятливих для комах, які складають кормову базу виду. Підгодівля ранньою

весною за несприятливих погодних умов. Зяблик занесений до Бернської конвенції.

Пр. Олександрівський, 69, проєкт СИНІЦЯ ВЕЛИКА. Велика синиця, або великак (*Parus major*), - поширений птах із сімейства синіцевих, загону горобцеподібних. Велика синиця чудово пристосувалася до ландшафтів, створених людиною. Її можна зустріти як у лісах усіх типів, так і у великих містах. Спина забарвлена у жовтувато-зелений колір, черевце – яскраво-жовте. Крила, хвіст та куприк блакитнувато-сірі. На крилах наявні білі смуги. На голові є шапочка з блискучих чорних пір'їнок. Щоки білі, вздовж грудей тягнеться широка чорна смуга. У багатьох країнах велика синиця, як і інші її родичі, взята під охорону, хоча її популяція досить багаточисельна. Люди давно оцінили користь, яку приносять синиці у боротьбі зі шкідниками, і підгодовують їх узимку, а навесні вивішують гніздові будиночки, які швидко знаходять собі мешканців.

Пр. Олександрівський, 69-Б, проєкт ОДУД. Одуд (*Upupa epops*) — невеликий яскравозабарвлений птах з чубком, що іноді розкривається у вигляді віяла. Батьківщина одуда – Африка. Він і до тепер мешкає на широких територіях цього континенту. Одуди селяться на прогрітих сонцем, відкритих місцинах. Цього барвистого чубатого птаха можна зустріти на лісових галявинах, луках, пасовиськах, полях, виноградниках. Чим далі на південь, тим більше одуди надають перевагу саванам, сухим степам та оазисам, іноді – місцям поблизу господарських споруд. У північній частині ареалу, в тому числі в Україні, одуда можна побачити з середини квітня до вересня – за цей час він встигає вигодувати один виводок. Довгий та тонкий дзьоб трохи загнутий донизу, це пристосування для витягування комах із землі. Очі порівняно великі та темні. Оперення тулуба вохристо-руде, на спині та крилах є поперечні чорно-білі смуги. Хвіст довгий, чорний з поперечною білою смугою. Лапи із гострими кігтями дозволяють одуду легко вилізати на стовбури дерев. Одуд належить до ліку тих пернатих, в яких одна частина популяції живе осіло, а інша – здійснює сезонні міграції. Птахи, що гніздяться на півночі свого географічного ареалу,

проводять зиму в краях із теплим кліматом. Незважаючи на яскраве забарвлення одуда, його досить непросто помітити на землі. Його головний засіб захисту – стоматоліз. Зляканий птах падає на землю, широко розкривши крила та хвіст, і буквально розчиняється в барвистій зелені. Мисливські угіддя одуда, як правило, розташовані по сусідству із гніздом. Полює він, ходячи по землі, підбирає кобилок, цвіркунів, личинок, павуків, жуків, гусінь, дощових червів та іншу дрібноту.

Пр. Олександрівський, 69-Г, проєкт СИЧ ХАТНІЙ. Хатній сич (*Athene noctua*) - птах роду сичі сімейства совині. В Україні осілий, гніздовий птах всієї території, крім високогір'я. Зустрічається повсюди – у відкритому степу, в садах і парках навколо міст і сел. На відміну від інших сичів, лісу уникає. Охоче селиться на горищах, вежах, дзвіницях, тощо. Хатній сич – невелика, розміром з галку, сова. Має компактне тіло і щільне оперення. Голова приплюснута зверху, через що очі здаються дуже великими. Райдужна оболонка і дзьоб жовті. Під дзьобом широка біла смуга. Лицевий диск білуватий, слабо помітний і зливається з шиєю. «Брови» і валики між очима білі. Лапи довгі, з частково опереними пальцями і щетинками на них. Загальний колір оперення бурий. Хатній сич – переважно нічний птах. Проте він добре бачить вдень і іноді полює при сонячному світлі. Ще до заходу сонця птах починає кричати, а при настанні сутінок починає полювати. Полює переважно на дрібних кажанів, землерийок і мишей, жайворонків, коників, жуків і т.п. Відпочиває в дуплах або в ущелинах скал. При небезпеці і турбуванні людиною сич починає кланятись і розхитуватись із сторони в сторону. Пташенят ці сови вигодовують мишами, дрібними птахами і комахами. Чисельність виду в багатьох частинах центральноєвропейського ареалу скорочується, перш за все через зменшення кормової бази внаслідок масового використання пестицидів. Вид занесений до Бернської конвенції, до Конвенції з міжнародної торгівлі вимираючими видами дикої фауни і флори (CITES), і до переліку видів, що знаходяться під опікою Європейського товариства охорони навколишнього середовища.

Вул. Бібліка, 1-Г, проєкт РИБАЛОЧКИ. Звичайний рибалочка, або блакитний рибалочка (*Alcedo atthis*) - дрібний птах сімейства зимородкових (*Alcedinidae*), трохи більший за горобця. Гарний птах, своїм виглядом більше схожий на жителів тропіків, папуг. Побачити його вважається великим успіхом. Німці, наприклад, вважають його символом багатства та благополуччя і тримають у будинку їх опудало. Англійці дали йому ім'я «король-рибалка», а італійці і французи величають райським птахом і обов'язково вішають у будинку як оберіг фото цього птаха. Рибалочка гніздиться майже на всій території України. Оселяється рибалочка на берегах природних або штучних прісних водойм - річок, струмків, іригаційних каналів, каналів, озер і великих ставків. Головною умовою вибору місця проживання є достатня кількість дрібної риби величиною не більше 10 см. Не менш важливо, щоб вода була прозорою і частково затіненою деревами, адже вистежувати здобич можна тільки там, де на поверхні немає сонячних відблисків. На початку гніздового сезону пара рибалочок приступає до риття нірки і коридори, що веде до неї, не переймаючись фактом, що обране місце може знаходитися далеко від мисливських угідь. Рибалочка має яскраве оперення, зверху блискуче, блакитно-зелене, з дрібними світлими цяточками на голові та крилах, знизу іржасто-руде. Смужка через око до потилиці і шийку світлі. Голова велика, дзьоб довгий і прямий, крила і хвіст короткі. Дорослий рибалочка живе на самоті на своїй домашній ділянці, яка неодмінно включає відрізок берега річки або струмка довжиною близько 1 км. У раціоні рибалочки переважають дрібні риби довжиною 3-5 см, на яких він полює із засідки, проте при нагоді пернатий риболов не проти поживитися дрібними рачками, комахами, жабами і пуголовками. Побачивши жертву, він стрімко пірнає і зі спійманою рибкою в дзьобі повертається до нірки або на свій спостережний пункт. За присутністю рибалочки можна судити про стан води - він оселяється виключно неподалік чистих водойм. Враховуючи постійне зростання забрудненості водойм, чисельність цього виду-індикатора на більшій частині території Європи

скорочується. Птах перебуває під захистом Бернської конвенції та Директиви Європейського союзу про захист диких птахів.

Пров. Миру, 9-А проєкт БІЛІ ЛЕЛЕКИ. Білий лелека (*Ciconia ciconia*) — великий болотяний птах із сімейства лелекових. На муралі зображені лелека та його пташеня в гнізді. Колір оперення дорослого птаха білий, махові та покривні пера — чорні. Довга шия. Ноги теж довгі, червоні, пристосовані до ходіння по мілководдю. Довгий, загострений дзьоб, у дорослих птахів червоний, у молодих — коричнувато-бурий. Дуже гострий зір, що дозволяє помітити у водоростях або траві навіть найкрихітнішу здобич. Райдужка ока червона. У польоті ноги та шия витягнуті, на відміну від чапель, у яких шия зігнута. Лелеки часто гніздяться по сусідству з людським житлом, обираючи для цього дахи будинків, труби печей, опори ліній електропередач або дерева, що ростуть поблизу споруд. Вони обирають для гнізд високі місця, звідки добре проглядається місцевість. Іноді можна помітити цілі колонії лелек числом до 20 гнізд. Селяться птахи, як правило, на околицях ставків, річок або заболочених луків. У другій половині березня лелеки прилітають з Африки до Європи, а в кінці серпня вирушають на південь, пролітаючи шлях довжиною близько 10 тис. км. Мисливські угіддя лелек розташовані на вологих луках, полях, по берегах річок, озер і ставків. Птах повільно пересувається луками, видивляючись здобич, і час від часу підхоплює дзьобом жабу чи рибку. Їсть також ящірок, змій, слимаків, різноманітних комах, мишей, ховрахів та пташенят найрізноманітніших птахів. Часто можна побачити родини лелек, поважно ідучих по полю за трактором, де завжди повно черв'яків та іншої дрібної поживи. Лелеки виражають свої емоції характерним клекотом та постукуванням дзьобів. У минулому люди винищували лелек, вважаючи їх шкідниками і добуваючи із них цінний жир. У наш час сусідство з людьми залишається для лелек не менш тяжким. Застосування пестицидів і забруднення атмосфери отруйними продуктами спалення пластмаси та відходів електронної індустрії знижують природний приріст популяцій лелек у високорозвинених

країнах і районах інтенсивного ведення сільського господарства. В Україні діє програма з охорони білого лелеки.

Пр. Тракторобудівників, 95 проєкт ДРОЗД-ГОРОБИННИК (ЧИКОТЕНЬ). Дрозд-горобинник (*Turdus pilaris*) — поширений вид європейських дроздів. Птах середнього розміру. У дорослого птаха голова зверху, щоки, шия ззаду і з боків, поперек і надхвістя сірі, на голові чорні риси; над оком білувата «брова»; спина, плечі і верхні покривні пера другорядних махових каштанові; горло, воло і груди зверху рудуваті, з темно-бурою строкатістю; боки тулуба і підхвістя білуваті, з темно-бурими стрілоподібними плямами; низ грудей і черево білі; покривні пера споду крил білі; махові пера темно-бурі; хвіст чорно-бурий; дзьоб жовтий, на кінці бурий; ноги темно-бурі. В Україні гніздиться лісовій і лісостеповій смугах також подекуди в степовій смузі; мігрує і зимує по всій території. Особливо охоче гніздиться по сусідству з житлом людини, а також в різноманітних насадженнях культурного ландшафту. Основна умова гніздування цього птаха — це волога місцевість. Наявність води чи вологість ґрунту необхідна чикотню не лише для зібрання мокрої землі при побудові гнізда, вона визначається особливістю їхнього живлення — дощовими червами і наземними молюсками. Поїдають чикотні також різних жуків, їх личинок, гусениць, лялечок, багатоніжок, мокриць та інших безхребетних, що живуть у ґрунті. Коли досягають ягоди, починаються масові кочівлі чикотнів, що збираються і зграї. У цей час вони поїдають полуницю, чорницю, смородину, вишні, малину. Восени вони можуть житись м'якими і солодкими яблуками. Головним кормом чикотнів взимку є плоди горобини. Для збереження виду необхідна охорона мікрорайонів, важливих для забезпечення вологості ґрунту, що є обов'язковою умовою гніздування чикотнів; усунення фактору неспокою з боку людини в гніздовий період; забезпечення достатньої кількості ягідних насаджень, де б птахи могли прогостувати, заборона використання пестицидів, принаймні в гніздовий період. Вид перебуває під захистом Бонської та Бернської конвенції, а також Директивою ЄС щодо охорони диких птахів.

Значення серії муралів про птахів

Мистецьке значення:

Великі мистецькі інсталяції зображують птахів як символи природи та їхню важливу роль в екосистемі.

Соціальне значення:

Мурали створюють можливості для спільної роботи місцевих жителів, митців, волонтерів та організацій, які прагнуть поліпшити свій житловий район та навколишнє середовище.

Екологічне значення:

Птахи є ключовими складовими екосистеми. Вони допомагають у підтриманні балансу в природі, поліпшують розплід рослин та контролюють популяції комах. Мурали підкреслюють важливість збереження біорізноманіття та взаємозв'язку між людиною та природою.

Освітнє значення:

Через мистецькі роботи учнівська молодь отримує можливість вивчати та відкривати для себе світ птахів. Це сприяє підвищенню усвідомленості про природу, її різноманіття та важливість її збереження.

Туристичне значення:

Мистецькі інсталяції можуть привертати туристів та любителів мистецтва, що може сприяти розвитку туризму в районі. Це також може позитивно вплинути на місцеву економіку через збільшення потоку відвідувачів.

У цілому, саме ця серія муралів має значення для культурного, соціального, екологічного та освітнього розвитку спільноти та природи, сприяє створенню сприятливого та привабливого середовища для життя та взаємодії між людьми та природою.

Велика синиця

Щиглик

Сич хатній

Зяблик

Одуд

Рибалочка

Білі лелеки

Дрозд-горобинник (чикотень)

ВИСНОВКИ

1. Наведена у збірці інформація національно-патріотичного напрямку і може використовуватися під час проведення виховних заходів серед учнівської молоді.
2. Представлена інформація буде корисною для педагогів закладів освіти, юних туристів-краєзнавців, які вивчають історію, культуру, природу рідного міста.
3. Інформація про мурали може бути використана екскурсоводами при розробці маршрутів навчально-тематичних екскурсій «Видатні українці у Харкові» та «Птахи, які нас оточують».
4. У даній збірці узагальнені матеріали лише про 18 муралів, що створені у Харкові (взагалі їх більше 60).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про географічні назви щодо декомунізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України» №7253 від 22 квітня 2023 року.
2. Біологічні назви вулиць Харкова. Упорядники Редіна О.В., Щебетова А.О. – Х.: Вид-во «Стиль-іздат», 2023. – 17 с.
3. Кононенко О.Є., Шульженко Л.С. Харківщинознавство: Навч. посібник для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. /За ред. к.п.н. ректора ХОНМІБО Л.Д. Покроєвої. – Х.: Гімназія, 2002.
4. Ярещенко А.П., Перепеча А.М. Топонімічний словник Харківщини. – Х.: 1991. – 117 с.
5. <https://mural.kh.ua/about-mural/>
6. <https://mural.kh.ua/mural-map/>
7. <https://mural.kh.ua/author-streetart/>
8. <https://kailas-v.com/>
9. <https://artslooker.com/>
10. <https://pernatidruzi.org.ua/>